

POSTANOWIENIE

21 kwietnia 2023 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Maciej Kowalski (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Leszek Bosek

SSN Oktawian Nawrot

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym 21 kwietnia 2023 r. w Warszawie,
skargi kasacyjnej M. D.

od postanowienia Sądu Okręgowego w Białymstoku

z 16 września 2020 r., II Ca 1205/19,

w sprawie z wniosku J. J.

z udziałem D. S. i M. D. o podział majątku wspólnego, dział spadku i zniesienie
współwłasności,

- 1. odrzuca skargę kasacyjną w części dotyczącej punktu I
zaskarżonego postanowienia;**
- 2. uchyla zaskarżone postanowienie w pozostałej części i w tym
zakresie przekazuje sprawę Sądowi Okręgowemu w Białymstoku
do ponownego rozpoznania i rozstrzygnięcia o kosztach
postępowania kasacyjnego.**

[SOP]

UZASADNIENIE

Postanowieniem z 11 lipca 2019 roku Sąd Rejonowy w Białymstoku dokonał podziału majątku wspólnego A. i A.1 małżonków B., działu spadku po A.1 B., działu spadku po A. B. i zniesienia współwłasności w ten sposób, że nieruchomości

położoną w B. przy ulicy [...], zabudowaną budynkiem mieszkalnym jednorodzinny wolnostojącym i budynkiem garażowo-gospodarczym o wartości 445 128 zł przyznał M. D.. Zasądził od M.D. na rzecz J.J. oraz na rzecz D.S. tytułem spłaty po 96 749,34 zł płatne w 2 ratach: pierwsza w kwocie 26 749,34 zł, druga w kwocie 70 000 zł, kolejno w terminie 3 i 12 miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia z odsetkami ustawowymi w stosunku rocznym jak za opóźnienie w razie uchybienia w terminie płatności każdej z rat. Ponadto zasądził od J.J. na rzecz M.D. oraz na rzecz D. S. kwoty po 339,07 zł oraz oddalił wnioski stron w pozostałym zakresie.

Sąd Rejonowy ustalił, że będąca przedmiotem zniesienia współwłasności nieruchomości stanowi obecnie współwłasność: M.D., D.S. i J.J. z udziałami w wysokości 1/3 części oraz że M.D. poniosła nakład na nieruchomość w kwocie 154 879,97 zł i uiściła wydatki w kwocie 1 017,20 zł. Prawomocnym postanowieniem z 29 marca 2007 roku Sąd Rejonowy w Białymstoku zezwolił M.G. (obecnie D.) jako opiekunowi prawnemu całkowicie ubezwłasnowolnionej A. B. na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem ubezwłasnowolnionej, polegającej na złożeniu w jej imieniu oświadczenia woli w przedmiocie zawarcia umowy dożywocia, tj. umowy mocą której M.G. w zamian za przeniesienie na jej rzecz własności udziału A. B. wynoszącego 4/6 części w nieruchomości położonej w B. na ul. [...] zobowiąże się zapewnić A. B. dożywotnie utrzymanie i dostarczać jej wyżywienie, ubranie, zapewnić odpowiedni standard mieszkania, światło, ogrzewanie, odpowiednią pomoc i dalsze pielęgnowanie w chorobie oraz sprawić jej własnym kosztem pogrzeb odpowiadający zwyczajom miejscowym, a ponadto obciążyć tę nieruchomość na rzecz zbywcy A. B. służebnością mieszkania, polegającą na tym, że ubezwłasnowolniona może mieszkać i korzystać z opisanego wyżej domu i działki.

Mocą aktu notarialnego z 14 czerwca 2007 roku M.G., działająca w imieniu i na rzecz A. B., oświadczyła, że przenosi na swoją rzecz udział 4/6 części w przedmiotowej nieruchomości, w zamian za co zobowiązała się do następujących świadczeń na rzecz A. B.: przyjąć ją jako domownika, zapewnić utrzymanie i wyżywienie przy wspólnym stole, mieszkanie, światło i opłaty, opiekę lekarską i pomoc w razie choroby, dostarczyć jej bieliznę osobistą i pościelową, odzież i

obuwie - w razie potrzeby, sprawić pogrzeb według zwyczaju; na co M.G. działająca w imieniu i na rzecz A.B. wyraziła zgodę. Ponadto M.G. w ramach umowy o dożywocie ustanowiła na rzecz A. B. dożywotnią nieodpłatną służebność mieszkania. W tym samym akcie notarialnym M.G., działająca w imieniu i na rzecz swojej matki D.S., oświadczyła, że daruje na swoją rzecz udział obejmujący 1/6 część w prawie własności nieruchomości; pełnomocnik J.J. sprzedała zaś na rzecz M.G. udział obejmujący 1/6 część w prawie własności przedmiotowej nieruchomości.

A. B. zmarła [...] 2016 roku. Spadek po niej na mocy ustawy nabyły: córka D.S. i wnuczka J.J. - każda w udziale po 1/2 części. A.B. do śmierci mieszkała na nieruchomości przy ul. [...] w B.. Na nieruchomości mieszkała również M. D. z rodziną, ale na ok. 3-4 lata przed śmiercią A. B. przeniosła się do nowo wybudowanego domu w K..

Postanowieniem z 30 stycznia 2017 roku Sąd Rejonowy w Białymstoku oddalił wniosek z uwagi na brak masy spadkowej i przedmiotu współwłasności. Postanowieniem z 13 lipca 2017 roku wydanym w sprawie sygn. akt II Ca 343/17 Sąd Okręgowy w Białymstoku uchylił postanowienie Sądu Rejonowego w Białymstoku i przekazał sprawę temu Sądowi do ponownego rozpoznania. Sąd drugiej instancji ustalił, że umowa dożywocie z 14 czerwca 2007 roku jest nieważna, ponieważ została zawarta z naruszeniem przepisu art. 159 § 1 pkt 2 krowz. z art. 175 krowz. Sąd Okręgowy w oparciu o powołane przepisy stwierdził, że opiekun nie może reprezentować osoby pozostającej pod jego opieką przy czynnościach prawnych między tą osobą a opiekunem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz osoby pozostającej pod opieką. W przypadku innych umów zawieranych między opiekunem a pozostającym pod opieką ten drugi musi być reprezentowany przez kuratora ustanowionego przez sąd opiekuńczy. Tymczasem w przedmiotowej sprawie A.B. nie była reprezentowana przez takiego kuratora, choć umowa dożywocie nie należała do umów polegających na bezpłatnym przysporzeniu na jej rzecz.

Sąd Rejonowy po ponownym rozpoznaniu sprawy ustalił, że w wyniku umowy z 14 czerwca 2007 roku M.D. nabyła udziały w wysokości 2/6 części w

prawie własności przedmiotowej nieruchomości. Natomiast udział A.B. w wysokości 4/6 części nabyły w równych częściach córka D.S. i wnuczka J.J.. W sprawie powstała zatem współwłasność, która w zakresie udziałów nabytych przez D.S. i J.J. wywodzi się z dziedziczenia po A.B., a w zakresie udziału M.D. z umowy sprzedaży i umowy darowizny.

Sąd Rejonowy analizując zgromadzone w sprawie dowody wskazał, że uczestniczka postępowania M.D. udowodniła, poniesienie nakładów na przedmiotową nieruchomość w kwocie 154 879.97 zł.

Za podlegające rozliczeniu w niniejszej sprawie uiszczony przez uczestniczkę D. podatek od nieruchomości w kwocie 1 017,20 zł. W związku z tym Sąd ten - tytułem rozliczenia należności podatkowych - zasądził od D.S. i J.J. na rzecz M.D. kwoty po 337,40 zł.

Należną spłatę Sąd obliczył od wartości nieruchomości pomniejszonej o wartość nakładów M.D. ponieważ uczestniczka postępowania razem z nieruchomością zachowuje poczynione przez siebie nakłady.

Postanowieniem z 16 września 2020 r. Sąd Okręgowy w Białymstoku zmienił zaskarżone postanowienie w pkt VI i podwyższył wskazaną tam kwotę do 1228,80 oraz w pkt X i XI i podwyższył wskazane tam kwoty do 409,60 zł i oddalił apelację w pozostałym zakresie.

Sąd Okręgowy zaaprobował poczynione przez Sąd pierwszej instancji ustalenia faktyczne odnośnie składu majątku wspólnego A. i A.1 małżonków B. oraz przedmiotu współwłasności uczestniczki postępowania M.D. oraz ustalenia dotyczące nakładów z majątku osobistego M.D. na nieruchomość.

Wskazał, że skoro Sąd Okręgowy w postanowieniu z 13 lipca 2017 roku w ustalił, że umowa dożywocia z 14 czerwca 2007 roku jest nieważna to tym ustaleniem był związany.

Uczestniczka postępowania dołączyła do apelacji dodatkowo dowód zapłaty podatku od nieruchomości za 2018 rok w kwocie 211,60 zł. Sąd Okręgowy w rozliczeniu uwzględnił zgłoszoną z tego tytułu kwotę i zmienił zaskarżone orzeczenie poprzez podwyższenie sumy tych wydatków do kwoty 1 228,80 zł. W

konsekwencji zasądził od J.J. i D.S. na rzecz M.D. tytułem roszczeń procesowych kwoty po 409.60 zł. W zakresie pozostałych wydatków, zgodził się ze stanowiskiem Sądu Rejonowego, że nie wszystkie zgłoszone przez uczestniczkę postępowania M.D. kwoty mogły zostać rozliczone.

Sąd odwoławczy wskazał, że przyznanie rzeczy jednemu lub kilku współwłaścicielom co do zasady łączy się z obowiązkiem spłat pozostałych współwłaścicieli. Kwoty spłat rozłożył na dwie raty uznając, że sposób spłaty zaproponowany przez uczestniczkę postępowania M.D. polegający na rozłożeniu tych spłat na roczne raty po 10 000 zł nie mógł być zaakceptowany, bowiem w sposób rażący naruszałby prawo J.J. i D.S. do uzyskania należnych środków w możliwie najszybszym terminie. Dlatego Sąd drugiej instancji odnośnie sposobu rozłożenia na raty i terminów ich płatności w całości zaaprobował stanowisko Sądu Rejonowego. M.D. powinna od początku, a przynajmniej od momentu orzeczenia w sprawie II Ca 343/17. mieć świadomość tego, że jeśli uzyska prawo własności nieruchomości, to będzie musiała spłacić pozostałe współwłaścicielki. Powinna była zatem przygotować stosowane środki. Nadto przedmiotowa nieruchomość jest przedmiotem najmu z czynszem z wysokości 3000 zł brutto miesięcznie i czynsz ten w całości pobiera uczestniczka M.D.. W tym kontekście zarzut naruszenia art. 233 § 1 k.p.c. oraz art. 5 k.c. przy ustalaniu możliwości poniesienia przez uczestniczkę spłat w formie określonej w orzeczeniu, Sąd drugiej instancji uznał za chybiony.

W skardze kasacyjnej od powyższego postanowienia uczestniczka postępowania M.D. zarzuciła naruszenie przepisów postępowania, które miało wpływ na wynik sprawy, a mianowicie: art. 386 § 6 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c., art. 378 §1 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c., art. 365 § 1 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. naruszenie prawa materialnego, a mianowicie: art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zw. z art. 8 ust. 1 i 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, art. 159 § 1 pkt 2 k.r.o. w zw. z art. 175 k.r.o. art. 5 k.c.

Wniosła o uchylenie zaskarżonego postanowienia w całości i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Okręgowemu w Białymstoku przy pozostawieniu temu Sądowi rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.

ewentualnie o uchylenie zaskarżonego postanowienia oraz poprzedzającego go postanowienia Sądu Rejonowego w Białymstoku z 11 lipca 2019 r. oraz orzeczenie co do istoty sprawy poprzez oddalenie wniosku o podział majątku wspólnego, dział spadku i zniesienie współwłasności.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

W części dotyczącej punktu I zaskarżonego postanowienia skarga kasacyjna podlegała odrzuceniu.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że jedną z przesłanek dopuszczalności środka zaskarżenia (środka prawnego) jest interes prawny w zaskarżeniu. Dla jego powstania konieczne jest istnienie stanu pokrzywdzenia orzeczeniem (gravamen), który występuje, gdy zaskarżone orzeczenie narusza interesy skarżącego (zob. m.in.: uchwałę składu siedmiu sędziów SN z 15 maja 2014 r., III CZP 88/13, OSNC 2014, Nr 11, poz. 108; wyrok SN z 2 lipca 2015 r., V CSK 421/14, postanowienia SN z 25 lutego 2015 r., V CSK 450/14; z 25 maja 2023 r., I CSK 528/23;).

Skarżąca nie ma interesu prawnego w zaskarżeniu postanowienia Sądu Okręgowego w części, w jakiej Sąd ten uwzględnił jej apelację i podwyższył zasądzone, postanowieniem Sądu Rejonowego w Białymstoku z 11 lipca 2019 r., od wnioskodawczyni i uczestniczki D.S. na rzecz uczestniczki M.D. kwoty po 339,07 zł, tytułem zwrotu poniesionych przez nią wydatków na podatek od nieruchomości, do kwot po 409,60 zł. Nie powinno bowiem budzić wątpliwości, że w tym zakresie Sąd drugiej instancji orzekł na korzyść skarżącej. Orzeczenie w tej części nie było przy tym integralnie powiązane z rozstrzygnięciem w przedmiocie działu spadku i zniesienia współwłasności. Brak interesu prawnego w zaskarżeniu powoduje odrzucenie skargi kasacyjnej w tej części jako niedopuszczalnej na podstawie art. 398⁶ § 2 i 3 k.p.c. (zob. postanowienie SN z 16 kwietnia 2021 r., I CSK 484/20).

W pozostałej części skarga kasacyjna okazała się uzasadniona, aczkolwiek nie wszystkie podniesione w niej zarzuty są trafne.

Bezzasadny jest podniesiony w skardze kasacyjnej zarzut naruszenia art. 386 § 6 k.p.c. poprzez uznanie, iż zarówno Sąd Rejonowy jak również Sąd

Okręgowy, który wydał zaskarżone postanowienie związane były postanowieniem Sądu Okręgowego w Białymstoku z 13 lipca 2017 r., II Ca 343/17 co w konsekwencji skutkowało naruszeniem art. 378 § 1 k.p.c. Skarżący zdaje się nie zauważać, że w przywołanym przezeń wyroku z 8 listopada 2016 r. P 126/15 Trybunał Konstytucyjny uznał, że art. 386 § 6 k.p.c. jest zgodny z art. 45 ust. 1 i art. 178 ust. 1 Konstytucji. Niewątpliwie zakres i przedmiot związania oceną prawną wyrażoną w uzasadnieniu wyroku sądu drugiej instancji musi być rozumiany wąsko i nawiązywać do przesłanek uchylenia wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania przewidzianych w art. 386 § 2 i 4 k.p.c., ponieważ art. 386 § 6 k.p.c. stanowi ograniczenie konstytucyjnej zasady niezawisłości sędziowskiej (zob. wyrok SN z 15 marca 2013 r., V CSK 156/12). W okolicznościach niniejszej sprawy brak jest jednak podstaw do uznania, że ocena prawna dokonana przez Sąd Okręgowy w Białymstoku w postanowieniu z 13 lipca 2017 r., nawiązująca wprost do przesłanek uchylenia wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania, wyszła poza tak określone ramy.

Wskazać należy przy tym, że ocena prawna wyrażone w uzasadnieniu orzeczenia sądu drugiej instancji nie wiąże Sądu Najwyższego przy rozpoznawaniu wniesionej skargi kasacyjnej. Przepis art. 386 § 6 k.p.c. dotyczy bowiem postępowania przed sądami powszechnymi, a zatem nie odnosi się do Sądu Najwyższego (zob. wyrok SN z 6 kwietnia 1998 r., I CKN 595/97, OSNC 1998, nr 12, poz. 211 i postanowienie SN z 22 października 2010 r., III CSK 331/09). Ocenę prawną dokonaną przez Sąd Okręgowy w postanowieniu z 13 lipca 2017 r. uznać należy za prawidłową. Zgodnie z art. 159 § 1 k.r.o. opiekun nie może reprezentować osób pozostających pod jego opieką przy czynnościach prawnych między tymi osobami oraz przy czynnościach prawnych między jedną z tych osób a opiekunem albo jego małżonkiem, zstępny, wstępny lub rodzeństwem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz osoby pozostającej pod opieką. Przepis ten zapobiegać ma niekorzystnym dla osoby pozostającej pod opieką skutkom czynności, w przypadku sprzeczności interesów między nią a opiekunem oraz wyeliminować sytuacje, w których opiekun może nie być w pełni obiektywny i nie będzie działał dla dobra pozostającego pod opieką. W sytuacjach objętych hipotezą art. 159 k.r.o. poddanego opiece reprezentuje

ustanowiony przez sąd kurator. Naruszenie art. 159 k.r.o. skutkuje bezwzględną nieważnością czynności dokonanej z przekroczeniem tego przepisu. W takim wypadku nie znajduje zastosowania per analogiam art. 103 k.c.

Regulacja zawarta w omawianym przepisie znajduje - na podstawie odesłania zawartego w art. 175 k.r.o. - odpowiednie zastosowanie do opieki. Oznacza to, że uczestniczka postępowania będąca opiekunem A.B. nie mogła jej reprezentować przy zawieraniu w dniu 14 czerwca 2007 r. w formie aktu notarialnego umowy o dożywocie. Umowa ta pozostaje bezwzględnie nieważna. Nie ma znaczenia okoliczność, że na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem ubezwłasnowolnionej, polegającej na złożeniu w jej imieniu oświadczenia woli w przedmiocie zawarcia umowy dożywocia, postanowieniem z 29 marca 2007 roku zezwolił M.G. (obecnie D.) jako opiekunowi prawnemu całkowicie ubezwłasnowolnionej A.B. Sąd Rejonowy w Białymstoku. Samo bowiem zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem ubezwłasnowolnionej polegające na zawarciu umowy nie wyłącza stosowania bezwzględnie obowiązujących przepisów w zakresie jej reprezentacji.

Za uzasadniony należy jednak uznać podniesiony w skardze kasacyjnej zarzut naruszenia art. 5 k.c. Przewiduje on, że nie można czynić ze swego prawa użytku, który byłby sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Wykonywanie prawa podmiotowego w sposób sprzeczny z tymi kryteriami jest bezprawne i z tego względu nie korzysta z ochrony jurysdykcyjnej. Norma zawarta w tym przepisie ma charakter wyjątkowy i może być stosowana tylko po wykazaniu wyjątkowych okoliczności, w sytuacji, gdy w inny sposób nie można zabezpieczyć interesu osoby zagrożonej wykonaniem prawa podmiotowego przez inną osobę (zob. orzeczenie Sądu Najwyższego z 17 października 1969 r., III CRN 310/69, OSNCP 1970, Nr 6, poz. 115) oraz w tych szczególnych przypadkach, w których wykorzystywanie uprawnień wynikających z przepisów prawa prowadziłoby do skutku nie aprobowanego w społeczeństwie ze względu na przyjętą w społeczeństwie zasadę współżycia społecznego.

Dokonując działu spadku na podstawie art. 1035 k.c., odpowiednie zastosowanie mają przepisy o współwłasności, a zatem w takim postępowaniu działowym uwzględnia się przepisy art. 211 i art. 212 § 2 k.c. Przepis art. 212 k.c. nie stwarza sądowi orzekającemu w sprawie o podział majątku możliwości zaniechania zasądzenia spłaty ani obniżenia jej wysokości wynikającej z wartości udziałów. Obniżenie spłaty nie jest jednak wykluczone, o ile istnieją przesłanki do ustalenia, że domaganie się przez uczestnika spłaty wkładu w pełnej wysokości stanowi nadużycie prawa. Na tle spraw o podział majątku wspólnego w orzecznictwie SN przeważa stanowisko zgodnie z którym nie można w sposób generalny wyłączyć możliwości zastosowania art. 5 k.c. jako podstawy do obniżenia spłat lub dopłat z udziałów przy podziale majątku wspólnego byłych małżonków (zob. postanowienia SN z: 25 maja 1998 r., I CKN 684/97; z 21 sierpnia 2003 r., III CKN 392/01; z 22 stycznia 2009 r., III CSK 251/08; z 8 lutego 2018 r., II CSK 203/17; z 22 września 2020 r., I CSK 657/18; z 5 marca 2021 r., IV CSKP 30/21). Zdaniem Sądu Najwyższego w składzie rozpoznającym niniejszą sprawę, stanowisko przeciwnie, wyłączające w sposób kategoriyczny dopuszczalność stosowania art. 5 k.c. w sprawach o dział spadku i zniesienie współwłasności, jest zbyt rygorystyczne i nie można go zaaprobować. Nie ma podstaw do generalnego wyłączenia stosowania art. 5 k.c. w poszczególnych kategoriach spraw (zob. postanowienie SN z 24 stycznia 2007 r., III CZP 117/06 OSNC 2007, nr 11, poz. 165).

Niewątpliwie klauzula generalna ujęta w art. 5 k.c. ma charakter wyjątkowy, trafnie jednak wskazuje skarga kasacyjna na nietypowe okoliczności sprawy. Wnioskodawczyni zawarła umowę o dożywocie, w której zobowiązała się zapewnić A. B. dożywotnie utrzymanie i dostarczać jej żywienia, ubranie, zapewnić odpowiedni standard mieszkania, światło, ogrzewanie, odpowiednią pomoc i dalsze pielęgnowanie w chorobie oraz sprawić jej własnym kosztem pogrzeb odpowiadający zwyczajom miejscowym. O ile umowa ta była przez wykonywana rozważenia wymagałoby, czy a jeżeli tak to w jakim zakresie zasądzenie spłat w pełnej wysokości nie jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Dokonanie powyższej oceny wymagało jednak wnikliwego rozważenia pod tym kątem całokształtu faktycznych i jurydycznych okoliczności sprawy, w

szczegółności ustalenia czy umowa dożywocia była faktycznie wykonywana. Ustaień w tym zakresie sady *meriti* nie poczyniły. Dokonanie przez sąd oceny żądania wnioskodawczyni z punktu widzenia nadużycia prawa mogło mieć decydujące znaczenie dla sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy. Obecnie nie można tego przesądzić ponieważ wymaga to szczegółowych ustaleń.

Przy stosowaniu art. 5 k.c. należy mieć jednak na względzie, że jego zastosowanie nie może doprowadzić do utraty prawa podmiotowego (zob. orzeczenia Sądu Najwyższego z 7 grudnia 1965 r., III CR 287/65, OSNCP 1966, nr 7, poz. 130; z 8 listopada 1985 r., III CRN 343/85, OSNCP 1986, nr 10, poz. 161).

Z tego powodu koniecznym okazało się uchylenie zaskarżonego postanowienia, co umożliwi Sądowi Okręgowemu rozważenie, po dokonaniu dodatkowych ustaleń, materiału sprawy z punktu widzenia okoliczności miarodajnych dla zastosowania art. 5 k.c., względnie potrzeby zastosowania innych mechanizmów łagodzących ciężar spłaty.

Z przedstawionych powodów Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji wyroku (art. 398⁶ § 3, art. 398¹⁵ § 1 oraz art. 108 § 2 w zw. z art. 391 § 1 w zw. z art. 398²¹ k.p.c.).

as

(r.g.)